

account public opinion. On the other hand, a number of laws, regulations, orders administration limited independence, making them dependent on government policy in Poland.

While some question the historical development of Volyn in the period raised some scientists, the problems related to the functioning of the government institution in 1920–1930, except for a few occasional moments have not found the proper lighting. Features of organizational formation of local self-government institute in Volyn were not the subject of a special study and remained unexplored page.

Deprived of law, that serious influence on political life, the local self-governing bodies yet solved the most pressing social and economic problems. Support for agriculture and industry, crafts and trade, large-scale urban construction and the construction of road network – this is not an exhaustive list of the tasks that set themselves and perform self-governing institutions to economic growth in the region. Especially valuable is experience of local self-government in social care.

Key words: Volyn province, territorial governments, social care, commune, magistrate.

УДК 94(477.72)»19»:364

Тарас Букреєв

ДИТЯЧИЙ БУДИНОК ЯК «ІСТОРИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ» В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглядається одна із форм ліквідації дитячої безпритульності в період формування радянського тоталітарного режиму – створення мережі дитячих закладів. У статті досліджено причини створення мережі спеціальних закладів для безпритульних дітей, визначено типи установ, проаналізовано характерні особливості виховної і освітньої системи цих закладів. У статті простежується кількісний склад вихованців дитбудинків в УСРР. Вперше до наукового обігу введено ряд джерел із фондів Державного архіву Херсонської області, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитячий будинок, дитяча бездоглядність, 1920-і рр., УСРР.

Проголошення незалежності України започаткувало новий період її історії, пов'язаний із національно-державним відродженням і проведенням радикальних реформ у політичній, економічній та соціальній сферах. Одним із головних завдань держави та суспільства є виховання здорового молодого покоління громадян, охорона дитинства та забезпечення максимально гідного життя й розвитку молоді. Істотне значення при цьому має подолання таких негативних явищ у середовищі неповнолітніх як безпритульність, бездоглядність та злочинність.

Соціальні та політичні зміни, що відбуваються в сучасному житті України певною мірою зумовили розвиток безпритульності. Звернення до історії подолання, а саме аналіз досягнень і помилок подолання дитячої безпритульності у 20-і рр. ХХ ст., допоможе уникнути прорахунків у вирішенні цієї проблеми у сьогоденні.

Крім того, проблематика дитячої безпритульності й бездоглядності є важливою складовою глибокого вивчення державної політики в умовах становлення тоталітарного режиму та ролі громадянського суспільства у царині захисту соціальних прав.

Досвід подолання безпритульності дітей знайшов певне відображення в науковій літературі. Питання досліджували В. Виноградова-Бондаренко [3–4], Л. Олянич [22–23], О. Парашевіна [26], В. Стремєцька [28] та інші. У цих дослідженнях подано узагальнюючі характеристики дитячої безпритульності у 20-і рр. ХХ ст.

Джерельною основою для висвітлення цього питання є матеріали 10 справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (фонди: Р-2, Р-359, Р-386, Р-414, Р-485, Р-731) та матеріали періодичних видань 20-х рр. ХХ ст.

Метою статті є дослідження процесу створення мережі спеціальних закладів для безпритульних дітей в УСРР в період формування радянського тоталітарного режиму.

Ця мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати причини створення спеціальних дитячих закладів; виявити типи дитячих установ; з'ясувати рівень задоволення такими закладами потреб суспільства.

Внаслідок Першої світової та громадянської війн в Україні в 20-х рр. ХХ ст. склалася політико-економічна ситуація, що призвела до появи таких соціальних явищ, як безпритульність і духовна безпорадність, що, поза всяким сумнівом, є соціально-психологічними явищами.

До основних причин дитячої безпритульності в Україні можна віднести: низький матеріальний рівень життя багатьох родин; безробіття найбільш поширене серед молоді; недоліки становлення нової освітньої та виховної системи, недоступність системи освіти для певної частини дітей; соціально-психологічний клімат перехідного періоду, формування маргінальної особистості; соціально-класову політику радянського уряду й формування авторитарної політичної системи; політичні репресії та депортації населення України; суперечливий процес становлення системи охорони дитинства в радянській Україні [1, с. 68].

Крім того, величезні кадри безпритульних дітей в Україні постійно поповнювалися колосальним припливом голодних дітей з Поволжжя на початку 20-х рр. ХХ ст. [27, с. 660].

О. Паращевіна акцентує увагу ще на ряді причин зростання кількості безпритульних дітей. На її думку, апробація пропагованих більшовиками соціальних норм сексуальної свободи, емансипації жінки, залучення її до будівництва комунізму, передача виховних функцій від сім'ї – до держави, призвели до збільшення кількості позашлюбних, покинутих дітей, які стали новим джерелом поповнення дитячої безпритульності [26, с. 11]. Перелічені причини мали особливий вплив на збільшення саме бездоглядних дітей.

Національно-визвольні змагання змінили такі не менш небезпечні й тяжкі явища, як посуха та неврожай, що посіяли голод, безробіття, зростання дитячої безпритульності та злочинності. Кількість безпритульних дітей і підлітків, які здійснювали правопорушення в Україні в 20-і рр. ХХ ст., зростала значно швидше, ніж кількість дитячого населення. Дітей-злочинців було набагато більше, ніж дорослих правопорушників, тому перед країною постало серйозне і дуже складне питання – врятувати дітей, вирвати їх із рук вулиці [4, с. 77].

Для ліквідації масової безпритульності дітей до кінця 20-х рр. в УСРР сформувалася державна система захисту дитинства і подолання дитячої безпритульності. Вона включала в себе організаційно-правову базу, структуру центральних, місцевих органів влади та мережу дитячих закладів для безпритульних дітей. Центральними органами були Рада захисту дітей (1920–1922 рр.) та Центральна комісія допомоги дітям (1922–1932 рр.). Вони виконували роль керуючих і контролюючих організацій та узгоджували діяльність підрозділів виконавчої влади, серед яких вагоме місце займали установи народної освіти [26, с. 9–10], що діяли під жорстким партійно-державним контролем.

У 1921 р. безпритульних та бездоглядних дітей у СРСР нараховувалося 4,5 млн осіб, у 1922 р. – 7 млн осіб (наслідки жакливого голоду в ряді регіонів), у 1927 р. в СРСР кількість безпритульних становила 334 тис. осіб, а в 1928 р. їх було всього 80 тис. осіб. Але на початку 1930-х рр., після так званого «великого перелому», їх знову нараховувалося більше 2 млн осіб [8, с. 45]. Але точно визначити кількість безпритульних дітей було досить складно через їх спосіб життя, особливо на півдні України: ці діти часто «гастролювали», тобто переїжджали з міста у місто. Особливо популярними були: Одеса, Миколаїв, Херсон. Тому «дітей вулиці» рахували шляхом реєстрації «завсідників» базарів, підвалів, тобто цифра могла бути лише приблизною [28, с. 103].

У цих умовах державні органи влади (в першу чергу органи народної освіти) головну увагу спрямовували на те, щоб хоч якось забезпечити утримання круглих сиріт, безпритульних дітей, зберегти шкільну систему й якомога більше дітей охопити навчанням. Виникли сотні дитячих закладів. У 1921 р. їх існувало 1844 (98890 тис. дітей), у 1922 р. кількість закладів у результаті укрупнення зменшилася до 1649 (170 тис. дітей), у 1925 р. – до 648 (понад 88 тис. дітей), а у 1927 р. – до 458 (близько 49 тис. дітей) [19, с. 56; 22 с. 13; 27, с. 660–662]. Можна констатувати, що в основу соціального виховання безпритульних дітей в Україні покладено дитбудинки як соціально-педагогічний інститут.

Курс влади на створення дитбудинків пов'язаний насамперед із витоками розбудови тоталітарної системи. Головною причиною визнавалася можливість виховати в таких установах «нову людину», адже тут дитину можна позбавити «тягаря минулого» і «згубного» впливу оточуючого середовища і, насамперед, несумісних із комуністичною ідеєю сімейних цінностей. Щоправда, у тогочасній літературі визнавалося, що одним із поштовхів до створення такої системи соціального виховання стала потреба якось вирішувати дитяче питання «не з точки зору шкільного підходу, а з точки зору охорони, захисту та організації дитинства» [29, с. 504].

Утворилася наступна система навчально-виховних закладів: дитячі будинки, інтернати, трудові школи, денні дитячі будинки; заклади для неповнолітніх правопорушників та безпритульних, основний та допоміжний будинок для правопорушників, трудовий будинок для дівчат; заклади для дітей з фізичними вадами; заклади з дослідження та розподілу дітей (приймальники, колектори, розподільники). В УСРР існувало декілька типів закладів для безпритульних підлітків, причому всі вони перепліталися з іншими формами: будинки, що мали виробництво; будинки, де підлітки жили, але працювали в інших місцях, на різних підприємствах;

сільськогосподарські колонії для неповнолітніх безпритульних злочинців; різні виробничі артілі [4, с. 78].

У дитячих закладах був організований навчально-виховний процес та створена мережа виробничих майстерень і сільськогосподарських комун (для набуття дітьми соціальних та професійних навичок). На соціалізацію дітей суттєвий вплив мали зміст навчання та виховання, формування якого монополізувала більшовицька держава. Більшовики оголосили принципами комуністичного виховання марксизм, класовість, атеїзм, колективізм й інтернаціоналізм. Влада формувала нову свідомість дітей методами антирелігійного виховання, котрі постійно оновлювали та поглиблювали. Діти були беззахисними перед ідеологічним тиском тоталітарного режиму та виховними експериментами радянської педагогіки. Влучно дає оцінку процесу виховання О. Паращевіна: «...їх формували «будівниками комунізму», відданими справі Леніна» [26, с. 10–11; 21, с. 98–99].

У дитячих установах колишні безпритульні та бездоглядні діти засвоювали деякі знання з української мови, математики, природознавства, суспільствознавства та гігієни. Клубна робота проходила синхронно зі шкільною. Укріплювалося дитяче самоврядування, через яке велося соціальне виправлення дітей [13, арк. 52]. Але разом з тим, клубна робота та самоврядування стали засобами політичної та ідеологічної «обробки» дітей.

У більшості закладів під час навчання діти поділялися на чотири групи. Діти 7-річного віку навчалися у чотирирічних школах при дитбудинках. Діти старших груп навчалися в 7-річних школах. «Переростки» розподілялися до будинків робочих підлітків, у профшколи, комуни. Для неписьменних «переростків» створювалися гуртки лікнепу [10, арк. 61].

Здобуття хоча б елементарної та професійної освіти давало змогу вихованцям дитячих закладів знайти своє місце у суспільстві, а не займатися злочинною діяльністю. Дорослим вихованцям дитбудинків влаштуватися на роботу та інтегруватися до формату існуючого соціуму допомагали члени осередків Всеукраїнського товариства «Друзі дітей», котрі відкривали майстерні з метою навчання дітей професії.

З метою виховання дітей і привчання їх до дисципліни в установах був регламентований розпорядок дня. Орієнтований режим був таким: о 7-й годині – підйом; з 7 – до 9 години – прибирання, сніданок; з 9 – до 13 години – навчання; з 13 – до 15 години – обід, перерва на сон; з 15 – до 18 години – клубно-виховна робота; з 18 – до 19 години – бесіда, відпочинок; 21 година – відбій [14, арк. 8]. На думку тогочасних педагогів, такий розпорядок дня найбільше задовольняв фізіологічні та психологічні потреби дітей.

Ще однією складовою виховання дітей у дитбудинках було привчання їх до гігієни. У дитбудинках проводилися лекції з санітарії та гігієни. Такі лекції проводилися щонайменше один раз на тиждень з метою попередження розповсюдження захворювань туберкульозом [9, арк. 38]. Це було необхідно, адже, зважаючи на часто незадовільні умови утримання дітей у закладах та попереднє їхнє перебування на вулиці, туберкульоз був доволі розповсюдженою смертельною хворобою серед цього контингенту дітей.

Важливою складовою навчально-виховного процесу в дитячих закладах було фізичне виховання дітей. На початку 20-х рр. ХХ ст. велися дискусії щодо методів ефективного фізичного розвитку дитини. Фахівцем у цій галузі був І. Бреслав, котрий розробив власну концепцію щодо фізичного розвитку дитячого організму. Його методика базувалася на необхідності засвоєння найпростіших прийомів фізичних вправ, з подальшим їх ускладненням [20, с. 46].

Не менш важливим було статеве виховання дітей. Досить дискусійним серед педагогів було питання статевої освіти: з якого віку слід її починати? Як і що розповідати дітям? Цим питанням займалися А. Макаренко, М. Рубінштейн (виступали проти спеціального уроку із питання статевого виховання) та А. Єфімов (виступав за проведення бесіди, враховуючи вікові особливості дітей). А. Успенський акцентував увагу на необхідності виховання культури взаємин статей у процесі спільної діяльності та проживання у закладах інтернатного типу. Вчені, зокрема Л. Сосюра, особливого значення у статевому вихованні надавали індивідуальному підходу. Слушною є думка про те, що в цьому питанні не можна виробити шаблону. Г. Хархан вважає, що досвід 20–30-х рр. ХХ ст. у питанні статевого виховання дітей у закладах інтернатного типу має актуальний характер і на сьогодні [30, с. 211–212, 214]. У цьому питанні врахування попереднього досвіду є важливим у сучасних умовах, адже ця проблема постає нині досить гостро в суспільстві.

Розглядаючи процес соціалізації дітей у дитячих закладах не можна оминати питання задоволення потреб дітей. Цьому аспекту приділено дослідження Н. Павлик. У своєму дослідженні Н. Павлик аналізує досвід А. Макаренка щодо задоволення потреб дітей у закладах інтернатного типу шляхом проектування праць радянського педагога на піраміду потреб А. Маслоу. Були проаналізовані фізичні потреби, потреба самореалізації (активна участь особистості в таких сферах життєдіяльності, як освіта, відпочинок, релігія тощо), емоційні потреби (потреби в любові,

почутті потреби, дружбі), потреби позитивного самосприйняття (формується на основі ідентичності, самоповаги, впевненості в собі), тобто від найнижчих до найвищих потреб [25, с. 77–79]. Це дослідження дає змогу ширше осягнути процес виховання дітей у дитячих закладах у 20–30-і рр. ХХ ст.

Для задоволення перелічених груп потреб, А. Макаренко застосовував різні ресурси своєї виховної системи: фізичні потреби задовольнялися постійною зміною діяльності, розширенням меж функціонування закладу, залученням дітей до активної участі в житті установи, поїздками до міста; освітньо-виховні потреби – активною діяльністю піонерської та комсомольської організацій; емоційні потреби – колективним вихованням; духовні – участю дітей у робітничій діяльності, існуванням системи заохочення тощо [25, с. 79]. Звичайно, більша частина ресурсів задоволення потреб дітей в дитячих установах 20-х рр. ХХ ст. на сьогодні не може бути використана, через втрату актуальності, адже зараз розвинута практика усиновлення, дитбудинків сімейного типу, по-іншому організовується дозвілля і виховання дітей, ширше залучається громадськість. Проте для досліджуваного періоду система А. Макаренка мала актуальність, відповідала більшості потреб часу, хоча й мала недоліки: зниження прояву індивідуальності, ідеологізація виховання.

Починаючи з 1925 р., основною формою інтернатних закладів ставали дитячі містечка для дітей 4–18 років та сільськогосподарські колонії від 14 років, хоча дитбудинки продовжували існувати. Фактично інтернатні установи переходили на повний господарський розрахунок, поєднуючи продуктивну діяльність дітей із вихованням, навчанням і профорієнтацією. За віком основну масу вихованців становили діти від 8 до 15 років (71 %), а підлітків, старших 15 років – 17 % [23, с. 81].

Колонії та, особливо, дитмістечка здійснювали комплексну соціально-реабілітаційну функцію: надавали притулок дітям, освіту в межах семирічки, професійні навички та працевлаштовували випускників профшкіл. Наприкінці 20-х рр. в УСРР діяло 365 дитячих установ інтернатного типу, з них дитмістечка та комуни становили 264 заклади [22, с. 13].

Критиці піддає діяльність радянських дитячих закладів педагог С. Сірополко. Він наголошує на тому, що дитбудинки не міг служити «маяком» соціального виховання з двох причин: по-перше, держава не мала відповідних коштів для утримання дитбудинків, які потребували для того значних видатків і тому дитячі заклади являли собою жахливу картину з поганим устаткуванням, харчуванням, не відремонтованими помешканнями тощо; по-друге, педагогічна сторона дитбудинку мала низку недоліків: його комплектували механічно, й найважливіша, а часто єдина ознака, яка об'єднувала дітей у дитбудинку, це їхня безпритульність [27, с. 660].

Точку зору С. Сірополка підтверджують архівні документи та матеріали періодичних видань 20-х рр. ХХ ст. Наприклад, при огляді дитячого притулку в будинку колишнього Херсонського міського голови Блажкова, співробітник соцзабезу у вересні 1921 р. писав: «... двері без замків, вікна без скла, ліжка без матраців, подушок, ковдр, діти обідрані, брудні, розбігаються по місту...» [24, с. 14]. Така ситуація була повсякденною реалією для всіх дитбудинків міста та повіту на початку 20-х рр. ХХ ст.

Джерела свідчать про те, що становище міських інтернатних закладів було кращим, ніж в окрузі. Наприклад, у 1925 р. на харчування дітей місцевий бюджет у місті виділяв всього 3 крб. 50 коп. на дитину в місяць [10, арк. 60–61], тобто 12 коп. в день. У повіті виділялося ще менше – 8 коп.

З другої половини 20-х рр. ХХ ст. у деяких сферах ситуація частково покращувалася. Так, якщо в 1925 р. на харчування однієї дитини виділялося по 12 коп. на день, то в 1926 р. – 20 коп. [5, с. 2], тобто у 1,6 рази більше.

Але матеріальне забезпечення не можна назвати повним. Наприклад, в архівних документах зазначається, що всього 1 підручник розраховувався на 5 дітей [10, арк. 60–61]. Також усі проблеми не можна було вирішити тільки шляхом збільшення асигнувань, наприклад ситуацію пов'язану із низькою кваліфікованістю медичних та педагогічних працівників.

У 1925–1926 рр. норми витрат на дитину були вищі, ніж у попередні роки, але їх все одно не вистачало: на харчування – 6 крб./місяць, на одяг – 2 крб./місяць, на господарчі потреби – 1,50 крб./місяць, на навчання – 25 коп./місяць, тобто разом – 9,75 крб./місяць. Ця сума складала лише 56,5 % від норми [15, арк. 4].

Тобто, загальне місячне забезпечення дітей з боку держави ледь перевищувало половину від норми. Тому не дивно, що велике значення у допомозі дітям відіграла громадськість в особі членів осередків Всеукраїнського товариства «Друзі дітей». Фактично у добу НЕП держава робила спроби звільнитися від цього фінансового тягаря – переводила заклади на місцевий бюджет, турботу за дітьми – на плечі громадськості.

У 1926 р. ВУЦВК санкціонував перевірку всіх дитячих установ УСРР з метою обслідування стану дитбудинків і дітей у них. Виявлено, що дітям бракує білизни, ліжок, окремого посуду [11, арк. 1]. Ці проблеми були характерними для всіх закладів і це не залежало від регіону.

Наприклад, на Херсонщині в дитбудинках у цей же рік утримувалося по 30–60 дітей у кожному. Діти були забезпечені одягом у середньому на 75 %, а в деяких дитбудинках ще менше. Дитячого самоуправління майже не спостерігалось. У більшості закладів не було медичних працівників, були відсутні бібліотеки і в достатній кількості туалети. Педагоги часто працювали без вихідних. Майстерні становили складову більшості закладів [12, арк. 2; 16, арк. 139; 17, арк. 40; 18, арк. 12], але при цьому часто не функціонували через відсутність належного устаткування або компетентного персоналу, котрий повинен був навчати вихованців.

У 1928 р. на Херсонщині кошти, що виділялися на харчування дітей, складали лише 40 % від мінімальної норми [7, с. 5], про що зазначалося у всеукраїнській пресі.

У матеріалах преси другої половини 20-х рр. ХХ ст. описується ситуація у дитбудинку в м. Олешки: «...в комнатах, где спят дети очень грязно и душно. В каждой комнате 4–5 кроватей, и на каждой спят по 2 человека... Постельное белье отсутствует. Дети грязные и плохо одеты...» [6, с. 3]. Також варто зазначити, що автор статі акцентує увагу на плачевному стані клубу і майстерні, яка довгий час не працювала.

Зовсім по-іншому описуються дитячі будинки й побут у них у працях радянських авторів. Прикладом можуть бути висловлювання А. Хмельницької: «Советская власть переселила детей из жалких лачуг в красивые, удобные здания... Резко изменилась система воспитания в детских домах – были отменены телесные наказания, карцеры. Начались регулярные школьные занятия. Дети получали хорошие продукты, одежду, мебель, игрушки» [31, с. 9–10].

Такий опис справ є значним перебільшенням. Дослідивши та проаналізувавши документи стає зрозумілим, що ситуація була набагато гіршою. Тому думка С. Сірополка ближча до істини.

Систематичній виховній та навчальній роботі з дітьми у дитбудинках заважали такі негативні впливи, як: значна плінність дитячого складу, не підпорядкованість виховної роботи кінцевій меті, велика плінність педагогічного персоналу (в деяких дитбудинках до 35 % щороку), різноманітність дитячого складу за віком. Відсутність кваліфікованих вихователів, методичних розробок, посібників гальмувало проведення виховної роботи в дитячих установах. Відсутність необхідної науково-методичної літератури, кваліфікованих кадрів зумовлювало те, що виховання безпритульних дітей (і взагалі соціальне виховання) у перші роки педагогічних пошуків продовжувало залишатися надзвичайно актуальною суспільно-педагогічною проблемою [3, с. 12]. Звісно, усі ці чинники заважали успішній соціалізації та демаргіналізації колишніх безпритульних дітей та неповнолітніх злочинців.

Суттєвою проблемою був розподіл дітей в установи. Були випадки, коли нормальні діти або випадкові правопорушники потрапляли до спеціалізованих будинків для «важких» дітей, і навпаки. Через таку недбалість у звичайних дитбудинках утворювалися групи «важких» дітей [2, с. 4], котрих було складно перевиховати без застосування спеціальних методів.

Таким чином, у 1920-і рр. в радянській Україні склалася політико-економічна ситуація, яка призвела до появи таких соціальних явищ, як масова дитяча безпритульність і духовна безпорадність. У першій половині 20-х рр. ХХ ст. в УСРР створено систему закладів соціального захисту, діяльність яких скеровувалася на допомогу нужденним дітям. Існувало декілька типів дитячих установ, зорієнтованих на різні категорії безпритульників. Фактично усі дитячі заклади були покликані не просто врятувати дітей від негативного впливу вулиці, а й виховати «нову людину». Навчально-виховний процес монополізувала більшовицька держава, в результаті чого діти стали беззахисними перед ідеологічним тиском тоталітарного режиму та виховними експериментами радянської педагогіки.

У дитячих закладах організовано навчально-виховний процес, котрий включав соціальне, фізичне та статеве виховання, шкільне й трудове навчання. Проте, систематичній виховній та навчальній роботі в дитбудинках заважала низка негативних чинників: погане матеріальне забезпечення, відсутність необхідного устаткування, погане харчування, не відремонтовані помешкання, велика плінність дитячого складу, не підпорядкованість виховної роботи кінцевій меті, велика плінність педагогічного персоналу тощо.

Список використаних джерел

1. Букресєв Т. Б. Борьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у першій половині 20-х років ХХ ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 42. С. 67–72.
2. Буров О. Більше уваги до дитячих будинків // Дитячий рух. 1928. № 3. С. 2–5.
3. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». К., 2001. 22 с.
4. Виноградова В. Проблеми дитячої безпритульності (20-ті роки ХХ ст.) // Рідна школа. 1999. № 10. С. 77–78.
5. Грабинский Г. А. В детдомах Херсона // Рабочий. 4 декабря 1926.
6. Григорьев З. Жизнь детей в Алешковском детдоме (монастыре) // Рабочий. 21 июля 1926.
7. Кільколіх С. Оздоровлення інтернатних установ // Дитячий рух. 1928. № 8. С. 4–7.
8. Гущина М. Н. Детская

беспризорность в РСФСР в 1917–1941 годы // Преподавание истории в школе. 2009. № 7. С. 45–47. 9. Державний архів Херсонської області (далі – Держархів Херсонської обл.). Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 32. 82 арк. 10. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 105. 145 арк. 11. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 877. 32 арк. 12. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-359. Оп. 1. Спр. 20. 2 арк. 13. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-386. Оп. 1. Спр. 11. 52 арк. 14. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-414. Оп. 1. Спр. 420. 23 арк. 15. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-414. Оп. 1. Спр. 503. 186 арк. 16. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-485. Оп. 1. Спр. 4. 148 арк. 17. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-485. Оп. 1. Спр. 53. 73 арк. 18. Держархів Херсонської обл. Ф. Р-731. Оп. 1. Спр. 36. 89 арк. 19. Діптан І. І. Проблеми дитячої безпритульності на Україні (1919–1932 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К., 1992. Вип. 2. С. 52–60. 20. Крук М. З. Особливості організації фізичного виховання в школах України в 20–30-ті роки ХХ ст. // Вісник Житомирського державного університету. 2009. № 29. С. 46–48. 21. Лахач Т. Шлюбно-сімейні відносини та формування нової особистості у контексті взаємин церкви і держави 1920-х років // Наука. Релігія. Суспільство. 2009. № 4. С. 96–100. 22. Олянич Л. В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924–1936 рр.): організаційний статус, структура та функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Харків, 2008. 18 с. 23. Олянич Л. В. Суспільно-організаційна діяльність соціально-реабілітаційних установ для безпритульних дітей в УРСР у 1920-х рр. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2014. Вип. 50. С. 80–83. 24. Орлова З., Шинкаренко О. З історії благодійництва на Херсонщині. Державний архів Херсонської області. Херсон, 2000. 24 с. 25. Павлик Н. П. Задоволення потреб дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: А. Маслоу і А. Макаренко // Вісник Житомирського державного університету. Житомир, 2008. Вип. 40. С. 77–80. 26. Парашевіна О. С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Дніпропетровськ, 2005. 19 с. 27. Сірополко С. Історія освіти в Україні. К.: Наукова думка, 2001. 912 с. 28. Стремєцька В. О. Методи ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності у 1920–1930-ті роки (на матеріалах Миколаївщини) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. Т. 27. Вип. 14. С. 102–106. 29. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) / [Л. В. Гриневич, Т. М. Євсєєва, Г. Г. Єфіменко та ін.]; відп. ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. 656 с. 30. Хархан Г. Д. Ідеї статевого виховання у 20–30 роках ХХ століття в сучасній практиці інтернатного закладу // Вісник Житомирського державного університету. Житомир, 2010. Вип. 50. С. 209–215. 31. Хмельницкая А. П. Спасенное детство. М.: Моск. Рабочий, 1987. 128 с.

References

1. Bukreev T.V. Borot'ba z dytyachoyu bezpnytul'nisty u pershiy polovyni 20-kh rokov 20 st. na Pivdni Ukrayiny (za materialamy Khersonshchyny) [Overcoming of children's homelessness and lack of parental supervision in the first half of the 20th years of the XX century in South Ukraine (based on materials of Kherson region)]. Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, 2015, vol. 42, pp. 67–72.
2. Burov O. Bil'she uvahy do dytyachykh budynkiv [More attention to children's homes]. Dytyachyy rukh, 1928, vol. 3, pp. 2–5.
3. Vynohradova-Bondarenko V.Ye. Vychovannya bezpnytul'nykh ditey v Ukrayini 20-kh rr. 20 stolittya. Avtoref. dys. kand. ped. nauk [The Education of Homeless Children in Ukraine in the twenties of the twentieth Century. Candidate's ped. sci. thesis]. Kyiv, 2001. 22 p.
4. Vynohradova V. Problemy dytyachoyi bezpnytul'nosti (20-ti roky 20 st.) [Problems of homeless children (20 years of the twentieth century)]. Ridna shkola, 1999, vol. 10, pp. 77–78.
5. Hrabynskii H.A. V detdomakh Khersona [In children's homes in Kherson]. Rabochii, 1926, Dec. 4.
6. Grigor'ev Z. Zhizn' detei v Aleshkovskom detdome (monastyre) [The life of children in the Aleshkovskiy orphanage (monastery)]. Rabochii, 1926, July 21.
7. Kil'kolykh S. Ozdorovlennya internatnykh ustanov [Recreation of boarding schools]. Dytyachyy rukh, 1928, vol. 8, pp. 4–7.
8. Gushchina M.N. Detskaya besprizornost' v RSFSR v 1917–1941 gody [Child homelessness in the RSFSR in 1917–1941]. Prepodavanie istorii v shkole, 2009, vol. 7, pp. 45–47.
9. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 2, d. 1, c. 32, 82 p.
10. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 2, d. 1, c. 105, 145 p.
11. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 2, d. 1, c. 877, 32 p.
12. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 359, d. 1, c. 20, 2 p.
13. Derzharkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 386, d. 1, c. 11, 52 p.
14. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 414, d. 1, c. 420, 23 p.
15. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 414, d. 1, c. 503, 186 p.
16. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 485, d. 1, c. 4, 148 p.
17. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 485, d. 1, c. 53, 73 p.
18. Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, f. r – 731, d. 1, c. 36, 89 p.
19. Diptan I.I. Problemy dytyachoyi bezpnytul'nosti na Ukrayini (1919–1932 rr.) [Problems of homeless children in Ukraine (1919–1932 years)]. Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky, 1992, issue 2, pp. 52–60.
20. Kruk M.Z. Osoblyvosti orhanizatsiyi fizychnoho vykhovannya v shkolakh Ukrayiny v 20–30-ti roky 20 st. [The peculiarities of physical training organization in Ukrainian schools in 20–30-s of 20-th century]. Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu, 2009, vol. 29, pp. 46–48.
21. Lakhach T. Shlyubno-simeyni vidnosyny ta formuvannya novoyi osobystosti u konteksti vzayemyn tserkvy i derzhavy 1920-kh rokov [Marriage and family relations and the formation of a new identity in the context of relations between of Church and State 1920's]. Nauka. Relihiya. Suspil'stvo, 2009, vol. 4, pp. 96–100.
22. Olyanych L.V. Stvorennya ta diyal'nist' Vseukrayins'koho tovarystva «Druzi ditey» (1924–1936 rr.). Avtoref. dys. kand. ist. nauk [Creation and activity of All-Ukrainian society «The Friends of children» (1924 -1936): the organizational status, structure and functions. Candidate's hist. sci. thesis].

Kharkiv, 2008. 18 p. 23. Olyanych L.V. Suspil'no-orhanizatsiyna diyal'nist' sotsial'no-reabilitatsiynykh ustanov dlya bezprytul'nykh ditey v USSR u 1920-kh rr. [Socio-organizational activities and social rehabilitation institutions for homeless children in the USSR in the 1920s]. Zbirnyk naukovykh prats'. Seriya «Istoriya ta heohrafiya», 2014, vol. 50, pp. 80–83. 24. Orlova Z. Z istoriyi blahodiyntstva na Khersonshchyni [History of of philanthropy in Kherson region]. Kherson: Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti, 2000. 24 p. 25. Pavlyk N.P. Zadovolennya potreb ditey-syrit i ditey, pozbavlenykh bat'kivs'koho pikluvan'nyya: A.Maslow i A.Makarenko [The Satisfaction of Needs of Orphans and Children Deprived of Parents' Care: A. Maslow and A. Makarenko]. Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnogo universytetu, 2008, vol. 40, pp. 77–80. 26. Parashchevina O.S. Rol' systemy narodnoyi osvity u podolanni dytyachoyi bezprytul'nosti v 20-kh – pershiy polovyni 30-kh rr. 20 stolittya v Ukraini. Avtoref. dys, kand. ist. nauk [The Role of Ukrainian System of Public Education in Overcoming Children's Homelessness in Ukraine in twentieth and early thirtieths of the 20th century. Candidate's hist. sci. thesis]. Dnipro, 2005. 19 p. 27. Siropolko S. Istoriya osvity v Ukraini [History of Education in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 2001. 912 p. 28. Stremets'ka V.O. Metody likvidatsiyi dytyachoyi bezprytul'nosti ta bezdohlyadnosti u 1920–1930-ti roky (na materialakh Mykolayivshchyny) [Methods for the elimination of child homelessness and neglect in 1920–1930 years (based on Mykolayiv region)]. Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyy zhurnal. Istorychni nauky (Mykolayiv), 2003, vol. 27, issue 14, pp. 102–106. 29. Hrynevych L.V., Yevsyeyeva T.M., Yefimenko H.H., Kul'chyts'kyi S.V., Lyakh S.R., Marochko V.I. et al. Suspil'stvo i vlada v radyans'kiy Ukraini rokiv nepu (1921–1928) [Society and government in Soviet Ukraine of the NEP years (1921–1928)]. Kyiv: IPU NAN Ukrainy, 2015. 656 p. 30. Kharkhan H.D. Ideyi statevoho vykhovannya u 20–30 rokakh 20 stolittya v suchasnyy praktytsi internatnoho zakladu [The Ideas of Sexual Education of 20–30-es of 20th century in Contemporary Practice of Boarding Schools]. Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnogo universytetu, 2010, vol. 50, pp. 209–215. 31. Khmel'nitskaya A.P. Spasennoe detstvo [The Saved Childhood] Moscow: Mosk. Rabochii, 1987. 128 p.

Тарас Букреев

**ДЕТСКИЙ ДОМ КАК «ИСТОРИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ»
В ПЕРИОД ФОРМИРОВАНИЯ СОВЕТСКОЙ ТОТАЛИТАРНОЙ СИСТЕМЫ**

В статье рассматривается одна из форм ликвидации детской беспризорности в период формирования советского тоталитарного режима – создание сети детдомов. В статье исследованы причины создания сети специальных учреждений для беспризорных детей, определены типы учреждений, проанализированы характерные особенности воспитательной и образовательной системы этих учреждений. В статье прослеживается количественный состав воспитанников детдомов в СССР. Впервые в научный оборот был введен ряд источников из фондов Государственного архива Херсонской области, освещающих деятельность структур социальной защиты и реабилитации детей в 20-х гг.

Ключевые слова: детская беспризорность, детский дом, детская безнадзорность, 1920-е гг., СССР.

Taras Bukreev

**CHILDREN'S HOME AS «HISTORICAL NECESSITY» IN THE PERIOD OF THE
FORMATION OF THE SOVIET TOTALITARIAN REGIME**

The article deals with one form of struggle against the children's homelessness in Soviet Ukraine during the formation of the Soviet totalitarian regime – the creation of a network of children's homes. The article is devoted to the study of socio-organizational activities and social rehabilitation institutions for homeless children in the USSR in the 1920s. The author studied the reasons for creating a network of institutions, revealed their types. Also the author describes children's homelessness and lack of parental supervision as a complex of social problems during the construction of the Soviet totalitarian system. Also basic directions of struggle against the social phenomenon are described here. The article gives a detailed analysis of occurrence causes of children's homelessness in Soviet Ukraine in 20th years of the XX century. Much attention is given to activity of central government and local authorities of overcoming of children's homelessness and lack of parental supervision. The author describes and analyzes state system of childhood protection and overcoming children's homelessness. It is stressed on the work of social defense and children rehabilitation organizations in 20th years of the XX century. It is stressed on the unpublished sources of the State Archives of Kherson region.

Key words: children's homelessness, children's home, child neglect, 1920s, USSR.